

ЩОДО ПОЯСНЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Вітчизняні дослідники зазвичай розглядають співвідношення пояснення та розуміння у контексті протиставлення наук про природу і наук про дух, характерного для сталого образу континентальної філософії. Натомість у статті здійснено спробу розглянути, як це співвідношення розглядають у сучасній англomовній філософії. Головну увагу зосереджено на філософії історії та філософії науки. Саме в межах цих напрямів працюють сучасні англomовні дослідники, які активно користуються поняттями пояснення та розуміння. Розгляд низки праць цих дослідників допомагає окреслити ситуацію в англomовній філософії в цілому і продемонструвати, що протиставлення пояснення та розуміння на поточний момент виявляється доволі штучним. У першій частині роботи автор звертається до двобічності сучасної англomовної філософії історії, за якою історія намагається поєднати науку з мистецтвом. У другій частині статті розглянуто пояснення і розуміння в межах англomовної філософії науки. Зокрема показано, що вже такий класик аналітичної філософії, як Георг фон Врігт, розглядав розуміння у гуманітарних науках як розвиток телеологічного типу пояснення, а пояснення у природознавстві вважав поясненням іншого типу – каузальним. Показано також, що сучасний дослідник Карим Халіфа вводить важливий термін «пояснювальне розуміння», під яким він розуміє коректне наукове пояснення. Спираючись на залучені матеріали, автор статті демонструє, що обидва напрями сучасної англomовної філософії вважають пояснення та розуміння не протилежними, а взаємозалежними поняттями.

Ключові слова: Карл Гемпель, пояснення, розуміння, філософія історії, філософія науки, Георг фон Врігт, Карим Халіфа.

В українському фаховому середовищі увага до співвідношення таких понять, як пояснення і розуміння, асоціюється здебільшого не з англomовною, а з континентальною філософією. На думку спадають передовсім Вільгельм Дильтей та неокантіанці, що виступили за розмежування методології природознавства та гуманітарних наук, пославшись на те, що науки про природу займаються поясненням (*Erklären*), а науки про дух – розумінням (*Verstehen*). Далі зазвичай згадують Мартина Гайдегера чи Ганса-Георга Гадамера, у яких це протиставлення стало однією з підвалин філософської герменевтики. Втім, казати, що увага до співвідношення пояснення та розуміння є прерогативою суто континентальної традиції, не варто. Досить переглянути добірку новітніх англomовних статей щодо цих понять, опубліковану на PhilPapers під редакцією сучасного дослідника з Ісландії (Dellsén, 2020), щоб переконатися у тому, що

великий інтерес до них мають також і представники сучасної англomовної філософії.

У цій статті я маю на меті продемонструвати значливість понять пояснення і розуміння в сучасній англomовній філософії на прикладі філософії історії та філософії науки, а також намагатимусь показати, що протиставлення цих понять є доволі штучним. Я обираю як приклади своїх положень саме англomовну філософію історії та філософію науки з двох причин. По-перше, поняттями пояснення та розуміння активно користуються сучасні англomовні дослідники, що працюють саме в межах цих напрямів. По-друге, заведено вважати, що через відмінності своїх предметних галузей філософія історії та філософія науки являють собою свого роду полюси (назвемо їх гуманітарно-герменевтичним і науково-позитивістським відповідно) сучасного знання. Тому, на мій погляд, їх розгляд допоможе окреслити ситуацію в англomовній філософії в цілому.

Пояснення та розуміння в філософії історії

Класичним вирішенням питання про співвідношення пояснення і розуміння у межах філософії історії є вже згаданий підхід, у межах якого природознавство пояснює, а гуманітарні науки займаються розумінням. Це розрізнення стало можливим завдяки тому, як тлумачили поняття «пояснення» та «розуміння» засновник позитивізму Огюст Конт і представник герменевтичної традиції історик Йоганн Густав Дройзен відповідно. О. Конт вважав, що наука пояснює, як внаслідок дії загального закону з явища-причини випливає явище-наслідок. Натомість Й. Дройзен виокремлював специфічне історичне розуміння. Останнє, на його думку, є інтуїтивним зв'язком між істориком та людиною з минулого, життя якої історик досліджує за допомогою такого історичного матеріалу, як, скажімо, мемуари¹.

Упродовж ХХ ст. англоговна філософія, основним напрямом у межах якої була аналітична філософія, розвивалася під значним впливом позитивізму. Цей вплив, попри усі пережиті англомовною філософією нео- та постпозитивістські трансформації, відчутний і в наш час. Зважаючи на це, сучасна англоговна філософія історії – принаймні та, що близька до аналітичної філософії – мала би схилитися до принципу пояснення. Зокрема, Карл Гемпель, логічний позитивіст, який розвинув Контове пояснення у межах моделі охопного закону (*covering-law model*), знаходив застосунок такому поясненню не лише в межах філософії науки, про що мова йде в наступному розділі, а й у філософії історії. У статті «Функція загальних законів в історії» (1942 р.) він зазначав, що не лише представники природознавства пояснюють світ за допомогою дедуктивних умовиводів на основі загальних закономірних речень, а й історики також². Однак найпоширенішим та панівним напрямом у межах англомовної філософії історії, як зазначає, наприклад, відома сучасна польська історикиня Ева Доманська, є нарративізм, представлений передусім такими впливовими англомовними філософами історії, як Артур Данто, Френк Анкерсміт, Гайден Вайт тощо. Нарративісти сприймають історію не як опис, в якому панує пояснення, а як нарратив, який треба розуміти та тлумачити (Доманська, 2012, с. 8–9).

Загалом, англоговна філософія історії ще з часів К. Гемпеля намагається знайти баланс між «науково-позитивістською» (описовою) та «гуманітарно-герменевтичною» (нарративною) настановами. З одного боку, вона намагається «унауковити» історію, а з іншого – прагне зберегти її мистецько-спекулятивний бік (Доманська, 2012, с. 25). Як приклад такого балансування можна розглянути розвідку Константина Сандиса, сучасного греко-британського філософа, який вивчає проблеми філософії дії та пояснення, етики, історії ідей³.

Зокрема, К. Сандис звертає увагу на таку важливу рису історичного розуміння, як поняття відтворення (*re-enactment*) Робіна Джорджа Колінгвуда. У філософії історії останнього історичне розуміння відрізняється від природознавчого пояснення тим, що історики не формулюють емпіричні гіпотези, а продумують дії історичних діячів заради того, щоби зробити їх зрозумілими (див.: D'Oro & Connolly, 2015). Іншими словами, історики відтворюють подумки дії діячів минулого. На перший погляд, ця риса історичного розуміння зближує історію не з науками, а з мистецтвом.

Зважаючи на це, дослідник визначає історичне розуміння через емоційну відстороненість епічного театру Бертольта Брехта (1898–1956) та методом акторської гри Константина Станіславського (1863–1938), суть якої полягає в емпатії (Sandis, 2011, р. 190). Емоційна відстороненість епічного театру означає, що той апелює менше до почуттів глядача та більше – до його розуму. Це не рівнозначно беземоційності, але означає раціональність емоцій глядача, що відтворюють не почуття конкретного персонажа, а весь процес (Sandis, 2011, pp. 184–185). На відміну від відстороненості Брехтового театру, емпатія К. Станіславського передбачає, що актор діє під впливом пристрастей персонажа, перебуваючи в образі (Станіславський, 1938, с. 86). На думку К. Сандиса, історичне розуміння є посередником між відстороненістю та емпатією.

Саме тому історія є серединою між множиною фактів і численням ймовірностей (*probability calculus*) та співпереживанням із предметом історичного дослідження. Мова йде про поєднання науки і мистецтва, адже без мистецтва історична наука є лише сухим численням, а без науки історія є лише яскравим нарративом. І справа

¹ Докладніше про це див.: (Бакаєв, 2020).

² Див.: (Доманська, 2012, с. 24–25).

³ Див.: [https://researchprofiles.herts.ac.uk/portal/en/persons/constantine-sandis\(cefbea24-79ba-429a-a9b9-665286672415\).html](https://researchprofiles.herts.ac.uk/portal/en/persons/constantine-sandis(cefbea24-79ba-429a-a9b9-665286672415).html).

ідеальної історіографії полягає в тому, щоби дати читачу і розвагу (наратив), і навчання (числення). Тобто ідеальна історіографія «рівномірно дистанціюється і від легенд, і від подій» (Sandis, 2011, p. 199–200).

На мою думку, обмеженість підходу К. Сандиса полягає у тому, що його ідеал історіографії базується на протилежності науки та мистецтва, які треба намагатися поєднати через розуміння, проте сама ця протилежність не є очевидною. Так, для нього числення є чимось сухим і далеким від мистецтва, проте в математиці теж є місце для краси. Зокрема, ще Бертран Расселл порівнював математику за красою зі скульптурою і зазначав, що вона спроможна на таку «досконалість, яку може продемонструвати лише найвеличніше мистецтво» (Russell, 1919, p. 60).

Пояснення та розуміння у філософії науки

Для аналізу співвідношення пояснення та розуміння в сучасній англомовній філософії науки я залучу, на мій погляд, дуже значливу розвідку сучасного американського філософа науки Карима Халіфі. Однак спочатку – з метою відтворити історичний контекст – я звернусь до таких класиків аналітичної філософії, як Георг фон Вригт та Карл Гемпель.

Як я уже зазначав, ще у 1940-ві роки К. Гемпель розбудував модель наукового пояснення на основі Контового позитивізму. Ця модель, що отримала назву «моделі охопного закону» (covering-law model), стала класичною для подальшої філософії науки, зокрема і для Г. фон Вригта. Важливо, що останній досліджував пояснення і розуміння в науці за півстоліття до К. Халіфі. За ці півстоліття англомова філософія істотно змінилася. Г. фон Вригт є класиком аналітичної філософії, і у роки його формування як філософа англомова філософія була здебільшого аналітичною, причому в своїй строго логічній формі (Бертран Расселл, Людвіг Вітгенштайн). Натомість, із 1980-х усе більше англомовних філософів відходить від канонів аналітичної традиції, залучаючи до своїх розвідок також і доробок континентальної філософії. Єдиної назви для такої, більш гнучкої англомовної філософії не існує, однак найпоширенішою є «постаналітична філософія». У дослідженні «Постаналітична та метаконтинентальна [філософія]: долаючи філософські поділи» серед піонерів цієї філософії названо Ричарда Рорті (1931–

2007) (Reynolds, Chase, Williams, & Mares, 2010, p. 7). К. Халіфа сформувався як дослідник за тих часів, коли актуальним був саме Р. Рорті, а не Б. Расселл, і це не могло позначитись на відмінностях між ним та Г. фон Вригтом. Саме тому на контрасті з останнім може краще проявитися специфіка підходу, що його запропонував Халіфа.

Г. фон Вригт починає власну розвідку співвідношення пояснення і розуміння з глави під назвою «Дві традиції». У сучасного читача спочатку може скластися враження, що автор говорить про аналітичну та континентальну філософію, але насправді йдеться про дві традиції наукового дослідження: **дескриптивну** (чи галілеївську) й **теоретичну** (чи аристотелівську)⁴. Отже, Г. фон Вригт обмежує своє дослідження лише науковим контекстом. Ці дві традиції науки мають різні концепції наукового пояснення: дескриптивна наука передбачає механістичне або каузальне пояснення, у процесі якого, за Г. фон Вригтом, людина пояснює чи передбачає явища (або, іншими словами, розкриває причини явищ), тоді як у теоретичній науці йдеться про фіналістське чи телеологічне пояснення, під час якого людина робить факти телеологічно чи фіналістськи зрозумілими (іншими словами, розкриває цілі явищ) (Wright, 1971, p. 1–2).

Однак Г. фон Вригту йдеться не лише про дві традиції науки, саме тому й у назві глави («Дві традиції») нема уточнення, яким саме традиціям її присвячено. Насправді від дескриптивної та теоретичної традицій науки автор одразу переходить до двох традицій методології науки, а саме – до **позитивізму** (Огюст Конт, Джон Стюарт Міль) та **герменевтики** (Йоган Густав Дройзен, В. Дильтай та інші). Перша традиція є розвитком галілеївської (дескриптивної), а друга – аристотелівської (теоретичної) науки. В позитивізмі йдеться про наукове пояснення, яке є каузальним. Його сутність полягає в тому, щоб підвести індивідуальні явища під гіпотетичні загальні закони природи. Телеологічне пояснення

⁴ Хоча назва передбачає, що «аристотелівська» традиція давніша за «галілеївську», насправді, як зазначає Г. фон Вригт, «галілеївська» у своїх витоках сягає Платона («goes beyond Aristotle to Plato») (Wright, 1971, p. 2). Традиція говорити про платонізм Галілео Галілея виникла у 1930–1960 рр. під час дебатов про сутність ранньомодерної науки, коли діячів науки ділили на платоніків і аристотеліків. Принцип поділу полягав у тому, що аристотеліки мають повертатися до «Другої аналітики» та досвіду (отже, і до досліду), а платоніки – до математики. Оскільки Г. Галілей вірив у описову силу математики, то він ставав платоніком (Machamer, 1998, p. 55).

позитивізм або відкидає як ненаукове, або намагається перетворити на каузальне. Основою позитивізму є методологічний монізм, за яким науковий метод (пояснення) має бути єдиним, хоча предметів наукового дослідження багато (Wright, 1971, pp. 3–4). Герменевтика як реакція на позитивізм (фон Вригт вживає термін «герменевтика» в загальному значенні) відкидає методологічний монізм, а тому й допускає застосування різних наукових методів залежно від того, про які предмети йдеться. Хоча наслідком пояснення є не що інше, як краще розуміння суті речей, останнє, з герменевтичної перспективи, принципово відрізняється від пояснення. Сутність цієї відмінності розуміння полягає в його інтенційності (розуміємо цілі та наміри діяча, значення знака чи символу, значущість соціального інституту тощо) та емпатії (реконструємо думки, почуття, мотивацію тощо інших осіб) (Wright, 1971, p. 4–7). Для Г. фон Вригта протиставлення **пояснення** і **розуміння** є ознакою боротьби двох традицій – галілеївської та аристотелівської, які постійно змінюють одна одну як панівна традиція філософії науки (Wright, 1971, p. 32–33).

У розгляді дескриптивної традиції природознавства Г. фон Вригт відштовхується від доробку вже неодноразово згаданого Карла Гемпеля, а саме від його моделі наукового пояснення, що є ідеалізованою версією каузального пояснення в межах природознавства. Саме тому я спочатку зверну увагу на Гемпелеву позицію, щоби потім повернутися до фон Вригтового розгляду каузальності та каузального пояснення.

У роботі «Аспекти наукового пояснення та інші нариси філософії науки» (Hempel, 1965) К. Гемпель говорить про два типи наукового пояснення: дедуктивно-номологічне та індуктивно-статистичне (далі – ДН-пояснення та ІС-пояснення). Припускають, що будь-яке пояснення є висловлюванням, яке поділяється на пояснюване (E на позначення *explanandum*) та пояснювальне (S на позначення *explanans*). Саме тому в формалізованому вигляді пояснення виглядає так: $S \rightarrow E$, або «якщо *пояснювальне*, тоді *пояснюване*». Відповідно з цього, ДН-пояснення має на меті пояснення *пояснюваного*, яке здійснюється через поєднання у *пояснювальному* конкретних умов (C на позначення *condition* – «умова») та відповідних загальних законів (L на позначення *law* – «закон»). Отже, пояснюване дедукується з конкретних вихідних умов на основі загального закону (номосу). Схематично це

пояснення має такий вигляд: $(C_1, C_2, \dots, C_n) \& (L_1, L_2, \dots, L_n) \rightarrow E$ або «якщо *умови* $1, 2 \dots n$ та відповідні *закони* $1, 2 \dots n$, тоді *пояснюване*» (Hempel, 1965, p. 336).

ДН-пояснення тримається на універсальності загального закону, що я спробую показати на такому прикладі. Скажімо, чому в мене зараз кипить вода? ДН-пояснення таке: «Оскільки вода сягнула температури кипіння, і для будь-чого, якщо це щось сягає температури кипіння, тоді воно кипить, то вода кипить». У логіці предикатів я можу зобразити це за допомогою квантора універсальності: $Pa \& \forall x(Px \rightarrow Qx) \rightarrow Qa$ ⁵. Це пояснення є хибним, якщо у світі є хоча б один приклад, коли щось сягає температури кипіння, але не кипить. Таким прикладом буде метастабільний стан перегрітої води, який можливий за умови перебування води під значним тиском. Тоді вода досягне точки кипіння, але загальний закон не діятиме.

Річ у тім, що ДН-пояснення може бути добрим зразком для наукового пояснення, але в реальності можливі винятки із загального закону, що потребують його уточнення. Альтернативою є індуктивно-статистичне пояснення, що переходить від вихідних умов до пояснюваного за допомогою індуктивно обґрунтованої статистики (Hempel, 1965, p. 381–393). Приклади ІС-пояснення найчастіше трапляються у медицині, тому мій приклад такий. Чому Петро одужав від хвороби після прийняття екстракту щучки дернистої та вейника наземного, а Марія – ні? Тому що існує статистична закономірність, за якою лише певний відсоток хворих одужує від цього екстракту. В логіці предикатів я можу зобразити це за допомогою квантора існування. «Оскільки Петро прийняв екстракт та деякі хворі прийняли екстракт та одужали, то Петро одужав», або $Pa \& \exists x(Px \& Qx) \rightarrow Qa$ ⁶. Аналогічно, «оскільки Марія прийняла екстракт та деякі хворі прийняли екстракт та одужали, то Марія не одужала», або $Pb \& \exists x(Px \& Qx) \rightarrow \sim Qb$ ⁷.

Тут пояснення пов'язує окремі явища за допомогою загального твердження, яке в першому випадку є універсальним, а в другому – парти-

⁵ Pa перекладаю як «вода досягає точки кипіння». Qa перекладаю як «вода кипить». $\forall x(Px \rightarrow Qx)$ перекладаю як «для будь-чого, якщо це щось досягає точки кипіння, то воно кипить».

⁶ Pa перекладаю як «Петро прийняв екстракт». Qa перекладаю як «Петро одужав». $\exists x(Px \& Qx)$ перекладаю як «існує хто, хто прийняв екстракт та одужав».

⁷ Pb перекладаю як «Марія прийняла екстракт». $\sim Qb$ перекладаю як «Марія не одужала». $\exists x(Px \& Qx)$ перекладаю як «існує хто, хто прийняв екстракт та одужав».

кулярним. Але в обох випадках каузальне пояснення тримається на генералізації каузальності. Саме тому, що така генералізація можлива, окремий каузальний зв'язок причини–наслідку також може бути ствердженим між вихідними умовами та пояснюваним. Тому від опису каузальності залежить те, які особливості та проблеми має каузальне пояснення в науці.

Якщо повернутися до І. фон Вригта, то він розглядає відношення каузальності, яке є основою наукового (каузального) пояснення, як відношення умовності (conditionship). Оскільки двома найвідомішими умовами є умови достатня та необхідна, варто розглянути стосунок каузальності до цих двох умов.

Перш за все, треба визначити достатню та необхідну умову.

Типове явище (стан, подія) p є достатньою умовою явища q , якщо і тільки якщо завжди, коли наявне p , то q також наявне ($p \rightarrow q$)⁸ (Wright, 1971, р. 38). Явище p є необхідною умовою q , якщо і тільки якщо завжди, коли наявне q , то p також має бути наявним ($q \rightarrow p$) (Wright, 1971, р. 38).

Приклади І. фон Вригта такі. Якщо дощ є достатньою умовою для вологого ґрунту, тоді вологий ґрунт є необхідною умовою дощу. Та якщо наявність кисню в середовищі є необхідною умовою існування вищих форм органічного життя, то існування життя є достатньою умовою кисню (Wright, 1971, р. 41).

За допомогою необхідної та достатньої умов І. фон Вригт розрізняє два види каузального пояснення: передбачення (prediction) і ретробачення (retrodiction). Передбачення відповідає на запитання «чому щось є необхідним?» і передбачає достатні умови. Коли наявна достатня умова, то з необхідністю ми можемо передбачити наслідок (Wright, 1971, р. 58). Я можу навести такий приклад: я питаю, «чому піна є необхідною?». Відповідь: тому що ми маємо соду з оцтом, що є достатньою умовою піни. Такий вид каузального пояснення має застосунок в експериментальній науці.

Ретробачення відповідає на запитання «як щось є можливим?» і передбачає необхідні умови. Коли наявна необхідна умова, то ми можемо зрозуміти причини, які зробили її можливою (Wright, 1971, р. 58). Я питаю, «чому вогонь

є можливим?». Відповідь: тому що ми маємо кисень, що є необхідною умовою вогню. Такий вид пояснення має застосунок у природній історії (космологія, геологія, теорія еволюції). Втім, пояснення «як можливо?» можна використовувати і для передбачення. Якщо нам відомі необхідні умови явища і це явище є типовим, тобто повторюється у часі, тоді при нагоді, коли необхідних умов немає, ми можемо передбачити, що явище не відбудеться (Wright, 1971, р. 58–59). Наприклад, я можу передбачити, що в вакуумі вогню не буде, бо там немає кисню.

Недоліком підходу І. фон Вригта я вважаю те, що для нього розуміння є гуманітарною альтернативою наукового пояснення, а отже про розуміння у межах каузального пояснення йому не йдеться. До того ж, розуміння він розглядає відсторонено, лише як підвид телеологічного пояснення, підміняючи у такий спосіб розуміння поясненням навіть у межах гуманітарної сфери.

На відміну від І. фон Вригта, Карим Халіфа не вважає розуміння суто гуманітарним, тож дозволяє собі розгляд пояснювального розуміння. Якщо каузальне пояснення є коректним, тоді очевидним висновком буде те, що воно має наслідком пояснювальне розуміння. Скажімо, я маю каузальне пояснення: «якщо сода з оцтом, то піна». Якщо це пояснення коректне і я його зрозумів, тоді я маю пояснювальне розуміння, чому після змішування соди з оцтом наявна піна.

Пояснювальне розуміння К. Халіфа відмежовує від непояснювальних типів розуміння: пропозиційного (розуміння речення), лінгвістичного (розуміння мови чи окремої фрази), процедурного (розуміння дії), інтеррогативного (розуміння відповіді на запитання хто/де/що/коли) (Khalifa, 2017, р. 1–2). Варто розмежувати ці типи на прикладах. Прикладом пропозиційного розуміння буде такий: я розумію значення речення «Плутон не є планетою». Лінгвістичним є розуміння якоїсь мови (скажімо, англійської) або значення вислову певною мовою. Якщо я розумію, як грати на скрипці, то це процедурне розуміння. Коли ж я розумію, ким я є, то це інтеррогативне розуміння, адже таке розуміння відповідає на запитання «хто я?».

Зазначене вище дає можливість помітити, що і в підході К. Халіфи є істотна обмеженість: якщо для І. фон Вригта розуміння є суто гуманітарним, то для К. Халіфи пояснення є суто

⁸ Тут і далі я додав імплікації для зручності, щоби показати, що достатня умова в антецеденті, а необхідна в консеквенті. Насправді проста імплікація не є адекватною для передання необхідних та достатніх умов.

науковим. Зокрема, саме через це ті типи розуміння, які трапляються у повсякденному житті, для нього є непояснювальними.

К. Халіфа говорить про стадійність розуміння відповідно до того, наскільки точним та коректним є пояснення: мінімальне розуміння < повсякденне розуміння < типове наукове розуміння < ідеальне (максимальне) розуміння. Втім, тут можлива стадійність і у дещо іншому аспекті: від пояснення без розуміння до розуміння без пояснення. По-перше, можна мати коректне пояснення, але не мати при цьому розуміння цього пояснення. Наведу приклад. Скажімо, ми можемо пояснити Y через причину X , і експеримент це підтверджує, але ми не розуміємо, чому так стається. Причиною для цього може бути неповнота пояснення, яке не розкриває сутність зв'язку X та Y . По-друге, можливим є розуміння без пояснення. К. Халіфа наводить приклад, у якому Галілео Галілей доводить, що гравітаційне прискорення не залежить від маси: «Галілей припускає протилежне⁹, а потім розглядає, що буде, якби важча маса m_1 доєдналася до легшої маси m_2 . Оскільки, *ex hypothesi*, m_2 падає з меншою швидкістю, ніж m_1 , то дві маси мають падати більш повільно, ніж лише m_1 . Втім, при їх розгляді як однієї маси, $m_1 + m_2$ є більш важкими, а тому мають падати швидше, ніж лише m_1 . Але оскільки одне й те саме не може падати одночасно і швидше, і повільніше за m_1 , то прискорення має бути незалежним від маси (Galilei 1914, pp. 62–63; Lipton 2009, p. 47)» (Khalifa, 2017, p. 135).

Тут немає пояснення, бо аргумент не пояснює, чому прискорення незалежне від маси, але є розуміння через доведення від супротивного, що прискорення незалежне від маси. Розуміння того, що суперечність не може бути істиною, є прикладом очевидності, в якій наукове (тобто пояснювальне) розуміння не потребує пояснення.

Зазначимо, що Г. фон Вригт і К. Халіфа розмивають межі аналітичної та постаналітичної філософії. Так, загалом аналітична філософія віддана формально-логічному методу, тоді як постаналітична відступає від нього. Утім, у випадку з Г. фон Вригтом та К. Халіфою ситуація зворотна. Перший починає огляд питання пояснення і розуміння через історію філософії, не надто обтяжуючи читачів строгими логічними дефініціями, натомість другий звертається до питання

одразу через власну філософію розуміння, вводячи ледь не для кожного важливого поняття строгу логічну дефініцію. Халіфа залишає історико-філософський аспект питання наостанок і лише для того, щоб описати контекст власної філософії. Ба більше, коли Г. фон Вригт знається на континентальній традиції і посилається на неї, то К. Халіфа про неї мовчить. Останнє можна пояснити тим, що К. Халіфа одразу обмежив предмет свого дослідження лише поясненням та розумінням емпіричних феноменів, чим і унеможливив залучення доробку континентальних авторів.

Змістовно К. Халіфа та Г. фон Вригт також не збігаються. Якщо Г. фон Вригт говорить про телеологічну та дескриптивну традиції наукового дослідження, то К. Халіфа обмежується лише дескриптивною традицією природознавства, де нема місця для телеології. Тому Г. фон Вригт говорить про каузальне та телеологічне пояснення, а К. Халіфа – лише про каузальне. Та коли Г. фон Вригт говорить про розуміння герменевтичної філософії, то у К. Халіфи йде мова про пояснювальне розуміння як наслідок пояснення. Тут відбувся зсув. Якщо в аспекті пояснення К. Халіфа опиняється у межах того, що Г. фон Вригт називає «галілейською традицією», то в аспекті розуміння К. Халіфа відходить від класичного «розуміння» герменевтики та Г. фон Вригта.

Висновок

Від часів В. Дильтея у континентальній філософії існує переконання, що пояснення і розуміння є тими протилежними методами, які відрізняють природознавство від гуманітарних наук відповідно. Але на основі матеріалів, викладених у цій статті, можна дійти висновку, що в межах сучасної англійської філософії пояснення і розуміння є скоріше взаємозалежними поняттями, ніж антиподами.

Так, для сучасної англійської філософії історії характерна певне двобічність: з одного боку, ми маємо близьке до позитивізму прагнення історії бути науковою, а з іншого – визнання наявності у історії також й мистецько-спекулятивного виміру, що потребує герменевтичного розуміння.

Цю двобічність визнає сучасний філософ К. Сандис, коли веде мову про ідеальну історіографію, що дає історикам змогу залишатись між наукою та мистецтвом. А така «позитивістсько-

⁹ Тобто, що гравітаційне прискорення залежить від маси. – М. Б.

герменевтична» єдність науки та мистецтва передбачає також і поєднання позитивістського пояснення з герменевтичним розумінням. Однак Сандисовому підходу властива певна обмеженість: його бачення ідеальної історіографії базується на обов'язковій протилежності науки та мистецтва, однак ця протилежність не є очевидною, адже, скажімо, математичну науку також можна назвати мистецтвом, бо в ній теж є місце для краси.

У межах сучасної англомовної філософії науки також знаходимо поєднання пояснення і розуміння, причому вже без Сандисової обмеженості, адже мова йде лише про науку. Зокрема, вже Г. фон Вригт веде мову про пояснення і розуміння в науці. На перший погляд здається, що поєднання тут немає, адже Г. фон Вригт покликається на герменевтичне розуміння, яке мало б бути принципово відмінним від позитивістського пояснення. Однак справа в тому, що герменев-

тичне розуміння, за думкою цього дослідника, є розвитком телеологічного пояснення і протиставляється каузальному поясненню природознавства. Недоліком тут є те, що розуміння ніби розмивається і стає другим поясненням, а також те, що зберігається позитивістська-герменевтична полярність. Просто тепер ця полярність уже є полярністю двох типів пояснення, де розуміння як підвид телеологічного пояснення має місце лише в гуманітарних науках.

Зовсім інакший підхід знаходимо у К. Халіфи, але й у нього є поєднання пояснення та розуміння. Так, у нього йдеться про пояснювальне розуміння, яке є розумінням коректного наукового пояснення (= каузального пояснення). Обмеженість цього підходу полягає в тому, що коли Г. фон Вригт розглядає лише гуманітарне розуміння, то К. Халіфа навпаки – лише наукове пояснення, залишаючись у межах природознавства.

Список посилань

- Бакаев, М. Ю. (2020). Витоки розмежування понять «пояснення» і «розуміння» у філософії науки та історії XIX століття. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 5, 60–68.
- Доманська, Е. (2012). *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*. Київ: Ніка-Центр.
- Станіславський, К. (1938). *Работа актера над собой, работа над собой в творческом процессе переживания: дневник ученика*. Москва: Художественная литература.
- Dellsén, F. (Ed.). (2020). *Explanation and Understanding*. Retrieved from PhilPapers: <https://philpapers.org/browse/explanation-and-understanding>.
- D'Oro, G., & Connelly, J. (2015). *Robin George Collingwood*. Retrieved from The Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive (Summer 2015 Edition): <https://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/collingwood>.
- Droysen, J. G. (1960). *Historik: Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*. München: Oldenbourg.
- Hempel, C. G. (1965). *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*. New York: The Free Press.
- Khalifa, K. (2017). *Understanding, Explanation, and Scientific Knowledge*. Cambridge University Press.
- Machamer, P. (Ed.). (1998). *The Cambridge Companion to Galileo*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reynolds, J., Chase, J., Williams, J., & Mares, E. (Eds.). (2010). *Postanalytic and metacontinental: crossing philosophical divides*. Continuum.
- Russell, B. (1919). *The Study of Mathematics. Mysticism and Logic: And Other Essays*. Longman.
- Sandis, C. (2011). A Just Medium: Empathy and Detachment in Historical Understanding. *Journal of the Philosophy of History*, 5 (2), 179–200.
- Wright, G. H. von. (1971). *Explanation and Understanding*. London: Kegan Paul International.

References

- Bakaiev, M. Yu. (2020). Vytoky rozmezhuвання poniat "poiasnenia" i "rozuminnia" u filosofii nauky ta istorii XIX stolittia [The Origins of the Distinction Between the Notions of Explanation and Understanding in Philosophy of Science and History of the Nineteenth Century]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filozofia ta relihii znavstvo*, 5, 60–68 [in Ukrainian].
- Dellsén, F. (Ed.). (2020). *Explanation and Understanding*. Retrieved from PhilPapers: <https://philpapers.org/browse/explanation-and-understanding>.
- Domanska, E. (2012). *Istoriia ta suchasna humanitarystyka: doslidzhennia z teorii znannia pro mynule [History and contemporary humanities: studies in the theory of knowledge about the past]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- D'Oro, G., & Connelly, J. (2015). *Robin George Collingwood*. Retrieved from The Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive (Summer 2015 Edition): <https://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/collingwood>.
- Droysen, J. G. (1960). *Historik: Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*. München: Oldenbourg.
- Hempel, C. G. (1965). *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*. New York: The Free Press.
- Khalifa, K. (2017). *Understanding, Explanation, and Scientific Knowledge*. Cambridge University Press.
- Machamer, P. (Ed.). (1998). *The Cambridge Companion to Galileo*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reynolds, J., Chase, J., Williams, J., & Mares, E. (Eds.). (2010). *Postanalytic and metacontinental: crossing philosophical divides*. Continuum.
- Russell, B. (1919). *The Study of Mathematics. Mysticism and Logic: And Other Essays*. Longman.
- Sandis, C. (2011). A Just Medium: Empathy and Detachment in Historical Understanding. *Journal of the Philosophy of History*, 5 (2), 179–200.
- Stanislavskii, K. (1938). *Rabota aktera nad soboi, rabota nad soboi v tvorcheskom protsesse perezhivaniia: dnevnik uchenika [An Actor Prepares]*. Moskva: Khudozhestvennaia literature [in Russian].
- Wright, G. H. von. (1971). *Explanation and Understanding*. London: Kegan Paul International.

Mykola Bakaiev

ON EXPLANATION AND UNDERSTANDING IN CONTEMPORARY ENGLISH-SPEAKING PHILOSOPHY

Understanding and explanation are usually considered in the context of continental philosophy in Ukraine, based on Wilhelm Dilthey's distinction between understanding and explanation as the opposite methods for humanities and natural science respectively as well as relying heavily on hermeneutical philosophy of Martin Heidegger and Hans-Georg Gadamer when it comes to understanding. However, this is not an exclusive feature of continental philosophy, and this article aims to show that the terms are actively used in English-speaking philosophy. This is done by focusing on philosophy of history and philosophy of science which are the areas that actively use such terms. Considering the number of works within these areas helps to outline the general situation in the English-speaking philosophy and demonstrates that the opposition of explanation and understanding is quite artificial now. The first part of the article regards the two-sidedness of the English-speaking philosophy of history, which means that history seeks to be both science and art. The second part of the article analyses understanding and explanation as they are used in philosophy of science. Particularly, it has been shown that such a classic of analytical philosophy as Georg von Wright considered understanding of the humanities to be a continuation of a teleological explanation as well as explanation within natural science to be a different type of explanation: a causal one. It is also shown that a contemporary researcher Kareem Khalifa introduces an important term 'explanatory understanding' which appears in the case of a correct scientific explanation within natural science. Based on the materials involved, the author of the article demonstrates that both areas of contemporary English-language philosophy view explanation and understanding not as antipodes but as co-dependent notions.

Keywords: explanation, Carl Hempel, Kareem Khalifa, philosophy of history, philosophy of science, understanding, Georg von Wright.

Матеріал надійшов 10.08.2020

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)